

ÖSSZEFOGLALÓ

A francia író és műfordító Ágoston Pribilla Valéria, a Szabadkai Városi Könyvtár, valamint a Kosztolányi Dezső Napok szervezőbizottságának meghívására érkezett először 2012-ben Szabadkára, hogy a magyar irodalom franciaországi befogadás-történetéről, illetve Kosztolányi Dezső *A rossz orvos* című művének nemrégiben megjelent francia fordításáról tartson előadást. Az előadás szövegéből kitűnik Loisel kritikus szemléletmódja és a francia Kosztolányi-recepció hozzáértő megközelítése. A záró gondolatok a műfordító tudatos célkitűzését, a magyar irodalom átültetésének fontosságát hangsúlyozzák.

Kosztolányi Dezső francia fordítója 2013. március 21-én tartotta meg Barna Anett segítségével második előadását a szabadkai Kosztolányi Dezső Napok tanácskozásán. A dolgozat szerzője új francia fordításnak tekinti a *Nero, a véres költő* című Kosztolányi-regény átültetését, amelynek korszerű újraértelmezésére is vállalkozott. Az előadás szerkesztett szövege kiemeli Kosztolányi történelemszemléletét, az olvasmányok befolyásoló hatását, a fordítást pedig kulturális praxisként, az aktuális mozzanatok felismeréseként fogja fel.

Kulcsszavak: magyar irodalom, nemzetközi kultúra, könyvkiadás, fordítói vállalkozás, *A rossz orvos* mint pascali regény, introjekció, bűntudat, történelmi regény, a hős kiválasztása, itáliai és német hatás, költőtípus, aktualitás.

ABSTRACT

Thiery Loisel, the French writer and literary translator has been invited to Subotica by Valéria Ágoston Pribilla, the Town Library of Subotica and the Organization Committee of the Dezső Kosztolányi Days in 2012. His lecture dealt with the historical aspects of the Hungarian literature's reception in France as well as his recently published French translation of Dezső Kosztolányi's *The bad doctor*. Loisel's critical views and his competence regarding the French Kosztolányi reception become obvious during his presentation. The closing thoughts of his lecture emphasized the conscious goals of the literary translator and the importance of transplantation of the Hungarian literature.

The French translator of Dezső Kosztolányi kept his second lecture in Subotica with the help of Anett Barna also during the conference of Dezső Kosztolányi Days. The author of the present paper regards the transplantation of the Kosztolányi novel, *Nero, the bloody poet* a new French translation which features modern reinterpretations. The edited text of Loisel's lecture underlines the historical views of Kosztolányi, the influential effects of reading and argues that translation is a cultural praxis, the realization of the actual movements.

Keywords: Hungarian literature, international culture, book publication, translator challenge, *The bad doctor* as a Pascal novel, introjections, sense of guilt, historical novel, choosing the hero, Italian and German influence, poet type, actuality

Thierry Loisel

Író, műfordító
Franciaország (Magyarország)
loisel.thierry@gmail.com

A MAGYAR IRODALOM FRANCIAORSZÁGBAN

Hungarian literature in France

Mađarska književnost u Francuskoj

Áttekintés

Babits Mihály az 1910-es években szomorúan konstatálja, hogy a magyar irodalom szinte egyáltalán nincs jelen a nemzetközi kultúra színterein, mondván: „Ezt a mi kis sötét fülkénket az emberi szellem nagy palotájában vendégek nem járlák”.

Hogy csak a francia példánál maradjunk, néhány évvel később nemcsak Babits, hanem Karinthy Frigyes és Móricz Zsigmond művei is megjelennek franciául – Aurélien Sauvageot és Ladislav Gara (Gara László) század elején kifejtett erőfeszítéseinek köszönhetően. De el kell ismerni, hogy az említett fordítások nem arattak zajos sikert. Más kérdés ugyanis egy mű lefordítása, megjelenítése, megint más a terjesztése, olvasottsága és egy adott ország irodalmi életében való jelenléte.

De vajon változott-e valamit ez a helyzet ma?

Szerencsére igen. A magyar irodalom „sötét, kis fülkéje”, még ha nem is várhatja el, hogy Franciaországban folyamatos figyelem kísérje, nemcsak hogy egyre több látogatónak örvendhet, hanem mára már megtalálta a maga olvasóközönségét is.

Természetesen itt most nem vállalkoznék a magyar irodalom franciaországi recepciótörténetének teljes bemutatására, de kiemelnék két évszámot, melyek jelentősége – úgy gondolom – vitathatatlan. 1985 és 1986. A két évszám két mű megjelenésének időpontja, mégpedig két Kosztolányi-mű: elsőként a *Le Traducteur cleptomane* (A kleptomán fordító) című novelláskötet jelent meg (többségében az *Esti Kornél*-sorozatból válogatott szövegekkel), Maurice Regnaut költő és Ádám Péter közös munkájának köszönhetően, még hozzá jelentős sikerrel (több mint 4000 eladott példánnyal!); a következő évben pedig a *L'oeil de mer* (Tengerszem) című novellagyűjtemény első kötete látott napvilágot, melyet nem sokkal később követett a második, hála a Jean-Luc Moreau által irányított fordítóknak. Ez a két elsőként megjelent mű jelentősen hozzájárul a magyar irodalom kései, de igazi

elismerését Franciaországban; (a számok is ezt mutatják:) 1986 után csaknem kétszer annyi fordítás jelenik meg, mint előtte.

A *domaine hongrois*, azaz a francia könyvkiadásban külön területet képező magyar irodalom azóta szép lassan fejlődött tovább, mégpedig az olyan könyvkiadók munkájának köszönhetően, mint Szende Tamás (Éd. In Fine) vagy Virág Ibolya, akiknek kiadói ugyan mára már megszűntek, de helyükbe újak léptek, mint például az Acte-Sud, a Cambourakis vagy a Non Lieu.

A magyar írók franciaországi jelenlétéről teljes képet adni meglehetősen kényes feladat volna. Noha vitathatatlanul egyre hosszabb a franciára fordított szerzők névsora, kontextusukból kiragadva, azaz példányszámuk, sikerük, sajtóban keltett visszhangjuk, az egyazon szerzőtől lefordított könyvek számának megemlézése nélkül azonban nem mondana túl sokat... Azt azonban kockázat nélkül ki lehet jelteni, hogy a francia (sőt, mondhatni európai) olvasóközönség számára a két legismertebb magyar szerző – különböző, de elég világos okokból – Márai Sándor és Kertész Imre. Jóval távolabb Krúdy Gyula foglal helyet, már csak lefordított műveinek számából adódóan is. Újabban pedig úgy tűnik, Szabó Magda művei ragadják magukkal a francia olvasókat. És itt vannak azok a szerzők, akikre sajnos továbbra sem figyeltek még fel a franciák: Örkény István, Ottlik Géza, Bodor Ádám. A kortársak közül a magyar irodalom két nagy csillaga, Esterházy Péter és Nadas Péter továbbra is jelen van a francia irodalmi köztudatban (műveiket a legnagyobb kiadók adták ki), az új generáció pedig lassan-lassan kezdi megtalálni az útját. Krasznahorkai László természetesen jelen van, de rajta kívül Dragomán György, Darvasi László, Bartis Attila neve is felbukkan, hogy csak néhányat említsék közülük.

Kosztolányi Dezső esete számomra közvetítő szerepénél fogva egyedi esetnek tűnik. Annak ellenére azonban, hogy műveivel, ahogyan azt már említettem, a magyar irodalom kései elismerését vívja ki, mégsem tesz szert akkora ismertségre, mint a két leginkább felkapott szerző, Márai és Kertész. Kétségtelen, hogy Kosztolányi mára már meghódította a francia olvasók egy részét, egy hozzá hűséges olvasóközönséget teremtett, de furcsa módon úgy tűnik, hogy még mindig nem tartozik a XX. század klasszikus szerzői közé, mint például Thomas Mann, Proust, Kafka, Musil, Ibsen, Zweig, Rilke...

Az 1920-as években a magyar állam támogatta az *Édes Anna* (Absolve Domine címen!) és a *Nero, a véres költő* fordítását, kiadásuk azonban hosszú ideig, egészen pontosan 1944-ig váratott magára, ráadásul kereskedelmi forgalomba sem kerültek. 1985–1986-ig kellett tehát várni, hogy a két említett kötet napvilágot lásson. A két mű sikerének biztos tudatában a Viviane Hamy Könyvkiadó az 1990-es évek elején Kosztolányi négy művének kiadására vállalkozik: 1991-ben jelenik meg az *Alouette* (*Pacsirta*), 1992-ben az *Anna la Douce* (*Édes Anna*), 1993-ban a *Le Cerf-Volant d'or* (*Aranysárkány*), 1994-ben a *Le Traducteur cleptomane* című kötet új kiadása. Aztán pedig hirtelen megszakad a kiadások sora. Ez annál is inkább érthetetlen, mivel ez a négy lefordított mű az utóbbi években zsebkönyv formájában is megjelent, ami pedig

biztosíték a kiadónak a mű folyamatos terjesztésére. Viviane Hamy nem látta jónak (és vele együtt más kiadók sem) Kosztolányi összes regényének megjelentetését, hiszen nem adta ki sem első „regényét”, *A rossz orvost*, sem pedig – ami még inkább érthetetlen – a szerző talán legmélyebb regényét, a *Nero, a véres költőt*. Nem beszélve a novellákról, az összes novellának ugyanis csak a fele jelent meg fordításban, és az is nehezen beszerezhető...

Ezt a hiányosságot szeretnénk pótolni, amennyire csak tőlünk telik, a kiadó, Jérôme Carassou, valamint munkatársam, Barna Anett és jómagam.

Kosztolányi Dezső: A rossz orvos (Az előszórol)

A rossz orvos kényelmetlen helyet foglal el Kosztolányi életművében. Egyrészt a kritika miatt, amely meglehetősen lebecsüli ezt a szöveget, kifogásolván, hogy besorolhatatlan: „hibrid műfaj”, „se nem regény, se nem novella”, „nem sikerült regénykísérlet”, „túl hosszú elbeszélés”... Noha a szerző nem hagy semmi kétséget afelől, hogy regényről, mégpedig kisregényről van szó. Másrészt pedig az abban rejlő paradoxon miatt, hogy *A rossz orvos* egy olyan szerző első regénye, aki egyáltalán nem kezdő író.

Kosztolányi 1930-ban elmondja, hogy a regény alapötlete személyes élményből született: egy válófélben lévő baráti házaspár történetéből, akiket beteg gyermekük hirtelen halála közelebb hoz egymáshoz. Két további életrajzi elem kap még szerepet *A rossz orvos* megírásában: Kosztolányi Ádám fiának betegsége 1915-ben (amelyről verset ír, mégpedig a regény csírájának tekinthető verset) és unokatestvére, a Csáth Géza által elkövetett kettős gyilkosság, amelynek ideje egybeesik a regény első oldalainak megírásával.

Ennek a szövevénynek a kellős közepén a büntudat – Kosztolányi titkos büntudata – válik a könyv alapvető témájává.

A felszabadítónak vélt gyász közel hoz egymáshoz két embert, akik elváltak egymástól. Jobban mondva, nem is annyira a gyász, hanem inkább az abból következő büntudat hozza őket közel egymáshoz. Az egész regény e körül a téma körül forog. De itt a büntudat – ellentétben azzal a büntudattal, amelyről Dosztojevszkij beszél – egy sajátos logikának engedelmessé válik. A népi bölcsesség már régen felfedezte, hogy a gyász szinte kikerülhetetlenül együtt jár a büntudat érzésével. Freud ezt a paradox reakciót elemzi (a regény megjelenésének idején) *A gyász és a melankólia* című híres munkájában, melynek lényege röviden a következő problémák kiemelésével foglalható össze: az elhunyttal szembeni szemrehányások introjekciója és a büntudat mint a bűn oka, nem pedig következménye.

A regény ereje pedig éppen abban rejlik, hogy felhasználja a pszichoanalízis feltevéseit, de nem szorítkozik azok ábrázolására. Kosztolányinak tehát kétségtelenül forrása az új tudomány, de az elmélet továbbra is az irodalom szolgálatában áll. A pszichoanalízis tanítása lehetővé teszi számára, hogy megalapozza, illetve alátámassza az elbeszélés bonyodalját jelentő fordulatot, de a legkevésbé sem dogmaként

érvényesül, hanem az élet iránti nyitottságot teszi lehetővé. Kosztolányi sohasem értelmetlen. Megmutat. Író módjára. Olyan író módjára, aki filozófiai kérdéseket érint, de sohasem száll túl magasra az Ideák egén, és az Istent sem hívja segítségül. A lényeg, ahogyan azt István oldalakon keresztül ismételteti, a szeretet – vagy ha ez nincs, akkor a megbánás. De itt a földön. Megbánás a veszteségen és a gyászon túl – ahogyan ezt a regény vége sugallja. A végtelenségig. Egy olyan bűn miatt, amelyet elfelejtettünk.

A büntudat, ha képes ölni, képes közelebb hozni is – dideregve, de azért közelebb. Egy kicsit úgy, mint Schopenhauer példázatában a sündisznók, amelyek örökké közelebb akarnak kerülni egymáshoz, de újra és újra megszúrják egymást, így hát újra és újra eltávolodnak egymástól, egyfajta tragikomikus, véget-nem-érő jövés-menésben. Reménytelenül. Akkor hát mi marad? Kosztolányi a regény egyik különös szépségű részletében a történet vége felé mintha sugallná, hogy mi marad. Az éjszaka hívása az, ami ébren tart, akár a szomszéd ház udvarából áthangzó kutya vonítása, amely talán egy láthatatlan barát hívásává válik, egy baráté, aki az árnyakat kergeti az udvaron, küszködve az öt üldöző rémekkel, a saját szélmalmaival, ez a kutya, ez az oly kedves, ismeretlen állat-rokon, közel-való és legtávolabbi felebarát, aki vonít fájaldalmában, ki tudja, miért...

Ez a „nevetséges gyötirelem” majdhogynem szórakoztatta Istvánt – mint valamiféle utolsó szórakozás (a szó pascali értelmében), az élet rothadása.

A rossz orvost tehát nem is annyira freudi áthallásokkal bíró ügyes dramaturgiának kell tekintenünk, mint inkább pascali regénynek.

Kosztolányi Dezső: *Nero, a véres költő*

Nagyon örülünk, munkatársam, Barna Anett és én, hogy végre bemutatathatjuk Kosztolányi Dezső *Nerójának* nemrégiben megjelent francia fordítását, mellyel az egyik legnagyobb igazságtalanságot igyekeztünk helyrehozni, amit a szerző ellen, sőt a magyar irodalom ellen valaha is – legalábbis Franciaországban – elkövettek; ez a nagy mű ugyanis mindeztidáig hozzáférhetetlen volt a francia olvasók számára.

„Francia fordítás” helyett azonban helyesebb volna „új francia fordításról” beszélni, hiszen a szövegnek korábban már két francia változata is készült (sőt, talán három is): az első változat a szerző által, a sokat vitatott második, mely a német megszállás alatt jelent meg, Kovács Erzsébet által, a harmadik pedig talán nem több mint feltevés.

Ami a kötet tartalmát illeti, összeállításakor arra gondoltunk, hogy érdekes volna a regénnyel együtt megjelentetni, valamint mintegy annak kiegészítéseképpen a valamivel később íródott négy, úgynevezett „latin” novellát (Paulina, Silus, Aurelius, Caligula), valamint a Marcus Aurelius című költeményt is. Ezt az elvet alkalmaztuk már korábban is, mégpedig A rossz orvos kiadásakor. Ez nemcsak egy új szöveg-együttes megteremtése céljából tekinthető indokoltnak, hanem egyúttal az a rejtett szándékunk is érvényesülne, hogy az író tehetségének Franciaországban kevésbé ismert oldalát is bemutassuk. A kötet nyitánya Thomas Mann előszó-levele, mely immár ismét a regény előtti méltó helyre került, majd ezt követi a kötet egészét bemutató, általam írt előszó.

Kosztolányi több ízben felidézi azokat a körülményeket, melyek arra az elhatározásra juttatták, hogy regényt írjon Nero császárról. Egy Maxim Gorkijhoz írt levelében így ír:

„E könyv ötlete Rómában merült fel bennem, mikor az örök városban bolyongva láttam a mai latinokat, az olaszokat, hallottam a mai latin nyelvet, az olaszt, s az a gondolatom támadt, hogy a klasszikus múlt nem arra a múltra hasonlít, melyről retorikus versekben és merev történelmi értekezésekben olvasunk, s hogy Nero és Seneca bizonyosan nem a latin klasszikusok tiszta nyelvén beszélt, hanem a múlt is ennek a jelennek a mása (...)”

Az íróban tehát már ekkor felmerült múlt és jelen összefonásának gondolata, és már csak emiatt is egyértelmű, hogy a mű túllép mind a „történelmi regény”, mind a „kulcsregény” keretein. Kosztolányi számára a történelem valójában nem más, mint eszköz az írás szabadabbá és merészebbé tételéhez. Ami őt leginkább érdekli, az a különböző korok közötti *porozitás*, mely lehetőséget nyújt számára, hogy minden időbeliséget meghaladó témáról szóljon. S noha egy adott történelmi korszakot idéz fel, ezt akkora szabadsággal teszi, hogy korának olvasóiban őket közvetlenül és mélyen érintő kérdések, gondolatok is felmerüljenek.

A regény megírásának *körülményeit* ugyan ismerjük, annak *mélyebb okaira* azonban, hogy miért esett választása éppen Nero császárra, Kosztolányi soha nem adott egyértelmű magyarázatot. Leveleiben gyakran kijelenti, hogy szereti Itáliát, az „itáliai ember” által élt *életet*, a latin nyelvet. A rejtély kulcsa, jobban mondvá a hiányzó láncszem azonban mintha egy meglepő asszociációban rejlene, mely Nero alakját az író D’Annunzio alakjával köti össze. A két személyiség összehasonlításának alapja egyrészt nyilvánvalóan a mindkettőjükben meglévő tekintélyelvűség lehetett: az előbbi az antik Rómán, az utóbbi pedig az olasz, sőt a századelő európai irodalmán uralkodott. A két nevet azonban leginkább az *irodalmi középszerűség* köti össze Kosztolányi számára, akit mintha ez a téma különösen érzékenyen érintene a latin kontextuson túl is. Éppúgy, ahogy a vérengzőség is sokkal inkább a költőhöz köthető, mint a császárhoz, tehát túllép a konkrét történelmi korszakokon. Rómában tett – a regény szempontjából is meghatározó fontosságú – utazásáról Kosztolányi így ír:

„Egy kávéházat láttam, ahol egymás hegyén-hátán nyüzsögtek a süldő költők, írók és vérszomjas műkedvelők. Semmi köze ennek a latin történelemhez.”

Azaz a *Nero, a véres költő* címet egy kissé talán szokatlan logika alapján akár úgy is értelmezhetjük, hogy a regénybeli Nero nem azért „véres”, mert a költők sajátos típusát képviseli, hanem azért, mert költő. Akárcsak a többi költő. „Nero tragédiájában az ember tragédiája érdekelt” – írja Kosztolányi naplójában. Ebben minden benne van. Kosztolányi tehát a hétköznapi életből indult ki, és ahhoz is tért vissza.

Itálián kívül Kosztolányi Németországban is keres támogatókat, a leghíresebb közülük Thomas Mann, de említhetnénk Stefan George körét is, mégpedig történelemfelfogása miatt, melyben a történész élete is szerepet játszik. A német kultúra Kosztolányira tett hatása azonban egy személybe összpontosul, mégpedig Nietzsche alakjában ölt testet,

aki áthatja, uralja a század első negyedét, és akinek írásait Kosztolányi Bécsben folytatott tanulmányai során behatóan tanulmányozta. Ebben a rövid ismertetésben azonban nem térnek ki részletesebben a magyar író és a német filozófus közötti lényegi kapcsolatra, mely sokkal összetettebb, mint amilyenek azt tekinteni szokás. A regényben is megfigyelhetjük, leginkább Seneca alakjában, hogy Kosztolányi mintha Nietzsche gondolatai között szalalmozna...

Nemcsak a nietzschei történelemfelfogást veszi át, mely szerint „amennyire az életnek szolgál a történelem, csak annyira akarunk neki szolgálni mi¹”, de mintha még a regény ciklikus formájával is makacsul az örök visszatérés gondolatát idézné. Mellesleg Nietzsche, saját bevallása szerint, amennyire a régi görögök csodálója volt, legalább annyira az *imperium romanum*é is: „a nagy stílus e csodálatra méltó műalkotása kezdett volt csupán” – írja. Majd hozzáteszi:

„Ez az organizáció elég szilárd volt ahhoz, hogy kibírja a rossz császárokat: a személyek véletlenszerűségének semmi köze sincs ilyen dolgokhoz.”

Kosztolányi itt eltér Nietzschétől – talán csak azért, hogy elmélyítse ezt a gondolatot –, számára a történelem *toleranciája* jelenti az igazi problémát. Ami pedig a leginkább érdekli, az éppen a személyek véletlenszerűsége.

Nero alakja kétségkívül nietzschei. „Valami azonban hiányzott belőle” – mondja Phaon, a felszabadított rabszolga, a regény végén. Valami, aminek birtokában képes lett volna szétválasztani a *poétikai valóságot a hatalom valóságától* – ami, ahogy a pszichoanalitikusok mondanák, a pszichózis határához vezette. De csak a határához. Ha Nero nietzschei is, nem az emberfeletti ember, a szabad szellem vagy a művész értelmében az, hanem sokkal inkább „a túlságosan is emberi ember” értelmében. Kosztolányi azzal, hogy Nero császár alakját viszi színre, mintha ezt mondaná: *Ecce homo*, íme az ember. Nem messiás, nem isten-ember, nem az önjelölt emberfeletti ember, vagy Antikrisztus, akivé Nietzsche válni akart. *Ecce homo*, maga az anti-emberfeletti ember. Mindenekelőtt azonban ember, a maga mély és halálos magányában. Megfosztva az istenektől. Isten nélkül.

Nero, a véres költő. Nietzsche számára a lelkiismeret – ahogy egyébként Freud számára is – nem „Isten hangja az emberben, hanem a kegyetlenség ösztöne, mely befelé fordul, miután nem tud kitörni”, Nero viszont az érem másik oldalát mutatja meg számunkra, ahol a kegyetlenség ösztöne rémisztően kifelé, a világ felé fordul.

Azt hiszem, felesleges volna felsorolni az okokat, hogy mindez sajnos miért rettenetesen aktuális manapság is.

(FORDÍTOTTA : BARNÁ ANETT)

¹ Korszerűtlen elmékedések.

